

ΜΠΑΡΟΥΧ ΝΤΕ ΣΠΙΝΟΖΑ (1632-1677)

Από το βιβλίο “Η Θεολογία της Επιστήμης” ©2000

Η ύπαρξη του Θεού, με την πιο αφηρημένη έννοιά του, αποδεικνύεται και η ποιότητά του προσεγγίζεται θεωρητικά από τη στιγμή, που αποδεικνύεται η αυτοτέλεια της πραγματικότητας. Κάτι το οποίο μπορούμε να πούμε πως έχει γίνει με αρκετή συνέπεια και ευστοχία στο έργο του **Baruch de Spinoza**, στη Θεολογία, που περιέχει το φιλοσοφικό έργο του «ΗΘΙΚΗ»*. Εκεί, ο Θεός συνταυτίστηκε με την ίδια την πραγματικότητα (με τη Φύση), αποδείχθηκε η αυτοτέλειά του, οι δυνατότητες της ζωής εξηγήθηκαν ενιαία με την προϋπάρχουσα τέλεια γνώση του και με τη γνωστική δραστηριότητα των μερών και τα ξεχωριστά πράγματα σαν τρόποι ύπαρξης μίας και της ίδιας ουσίας.

Μπορούμε να ονομάσουμε το Σπινόζα πατέρα της επιστημονικής Θεογνωσίας, όχι μόνο γιατί προσέγγισε στην έννοια του Θεού με μεγάλη ευστοχία. Λίγο-πολύ, αυτή έχει γίνει από πολλούς άλλους φιλόσοφους. Εκτός από τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις του, αυτός κατάλαβε τη δυνατότητα να τον γνωρίσουμε και να τον αποδείξουμε όπως στα μαθηματικά. Παρέθεσε με σαφήνεια λίγες απλές και αρχικές θέσεις, τις ανέλυσε με προσδιορισμένο και άμεσο τρόπο από θέση σε θέση, συνέδεσε τις συνέπειές τους και για την απόδειξη της κάθε μίας διατύπωσε συλλογισμούς βασισμένους στις προηγούμενες θέσεις του, χρησιμοποιώντας πάντοτε λίγες και σταθερές έννοιες με προσοχή. Γι’ αυτό όχι μόνο προσδιορίζει τις απόψεις του με προσεκτικούς, λεπτομερείς και βάσιμους συλλογισμούς, αρχίζοντας άμεσα και εύστοχα προς την αποτελεσματική κατεύθυνση, αλλά και αρκετά συχνά αποτελούν κοσμολογικές και θεολογικές αλήθειες, ανεξάρτητα από τη θεωρητική ή την πρακτική σπουδαιότητά τους.

Μερικά παραδείγματα συνέπειας, τέλειας ευστοχίας και ορθότητας θα βρούμε στα θεωρήματα 3, 15, 17, 18, 29, 34, 36 του πρώτου μέρους, στα θεωρήματα 11, 12, 13, 15, 16, 46, στα πορίσματα του 11, 13, 49 του δεύτερου μέρους. Το πιο μεγάλο λάθος που θα βρούμε στη θεολογική και κοσμολογική θεωρία του έργου του, το λάθος που επιτρέπει ορισμένες παρεκτροπές και λάθη από την αρχή, βρίσκεται στη βασική έννοιά του για τη φύση. Η φύση δεν ορίζεται καθαρά σαν σταθεροποιημένη ποιότητα στο σύνολό της και με όρια στις εξελίξεις, ούτε σαν μια κοινή πραγματικότητα που γίνεται σχετικά έμμεσα, σαν αποσυνθεμένη και επανα-προσδιορισμένη μέσα

στο χρόνο, έτσι όπως υποστήριζαν ο Εριγένης, ο Σέλλινγκ, ο Χέγκελ και άλλοι παλαιότεροι φιλόσοφοι. Με τις ορθολογικές σκέψεις του προσπαθεί να εξηγήσει τις εξελίξεις στην εξωτερική πραγματικότητα και να συμβιβάσει τη θεωρία με την εμπειρία. Δεν εστιάζει σε φαινόμενα ισορροπίας, σταθερότητας, μονιμότητας και διατήρησης της ουσίας, σε σκέψεις για ένα κόσμο πάντοτε ίδιο ή σε αιώνια πρότυπα που επιβάλλονται στη κινητική φύση. Δεν χρησιμοποιεί τέτοιες έννοιες σαν θεμελιώδεις για να αποσαφηνίσει την αφηρημένη του έννοια για την ουσία και αφήνει έξω από τη θεωρία του και απαρατήρητα ένα πλήθος από φυσικά φαινόμενα. Οι τρόποι της κοινής ουσίας όλων των πραγμάτων δεν είναι στοιχεία στην ποιότητα της ουσίας και τα πράγματα υπάρχουν ως τρόποι μιας ουσίας, αλλά ξεχωρίζουν από αυτή, χωρίς να συμμετέχουν στη διατήρηση εκείνης. Τα πράγματα δεν είναι μέρη της αυτο-προσδιορισμένης ύπαρξης του Σύμπαντος, χωρίς τα οποία αυτό δεν θα υπήρχε. Αντιθέτως, τα πράγματα είναι εξαρτημένα από την παγκόσμια ουσία και το Θεό και το είναι τους καθορίζεται από το Θεό σαν εξωτερική τους αιτία. Τα ίδια δεν είναι καθόλου αιτίες στο δικό τους είναι και για την ύπαρξή τους. Περιέχονται όλα μέσα στη φύση και στο Θεό, γίνονται σαν αποτελέσματά τους, αλλά αυτά δεν είναι ο Θεός και η αυτοτελής φύση, άποψη όπως σχηματίζεται αμέσως από την αρχική παρατήρηση των πραγμάτων σαν ξεχωριστών και εξωτερικών μεταξύ τους.

Στη Σπινοζική Θεολογία ο Θεός νοείται σαν άμεση κοινή πραγματικότητα με δυνατότητες ανεξάρτητα από τα έμμεσα πράγματα. Υπάρχει σαν πρώτη αιτία, με την οποία συνδέονται εκ των υστέρων και προσδιορίζονται σταθερά ατελείωτα αποτελέσματα με ατελείωτους εξωτερικούς τρόπους. Η δραστηριότητά του είναι διαφορετική από την ποιότητα ή την ουσία των πραγμάτων. Συνεπώς για εκείνον, τα πράγματα δεν είναι μερικές αυτο-προσδιοριζόμενες αιτίες, δηλαδή με δική τους δράση και αυτορύθμιση, αν και ταυτόχρονα του ίδιου του Θεού σχετικά εκ των υστέρων. Η αιτιολόγηση όσων γίνονται εκ των υστέρων (της εμμεσότητας) μόνο με μία εκ των προτέρων κοινή και σταθερή αιτία, έχει αυτήν την αρνητική συνέπεια: ότι όλα γίνονται μόνο σταθερά προσδιορισμένα (αναγκαία και μηχανιστικά), μόνο από την πρώτη αιτία και πως εκ των υστέρων τίποτε δεν είναι αιτία, αν δεν προσδιοριστεί να γίνει από μία άλλη εξωτερική και έτσι ατελείωτα και χωρίς τελικό αποτέλεσμα. Τέτοιες παρεκτροπές του Σπινόζα βρίσκουμε λ.χ. στους ορισμούς III και VI, στα θεωρήματα 16, 26, 27, 28, 33 και στα πορίσματα 1, 3 του θεωρήματος 16.

Το πλεονέκτημα της διάνοιας να επηρεάζει, να καθορίζει ή να ρυθμί-

ζει τη δραστηριότητά της, όμως με έλλειψη και αβεβαιότητα στη γνώση της, προτρέπει (ή παρακινεί) τη διάνοια σε εξωτερικές δράσεις (δηλαδή σε σκέψεις για τα αισθητά πράγματα και σε αντίστοιχες βιολογικές κινήσεις). Αυτό το γνωστικό πλεονέκτημά της ονομάζεται ειδικότερα «ένστικτο», «προδιάθεση», «επιθυμία» και «θέληση». Η θέληση, όπως και η διάθεση, είναι άμεσα στοιχεία στην εσω-διανοητική ποιότητα και όχι ξεχωριστές ιδιότητες της ψυχής. Στην ουσία είναι η ίδια η διάνοια που αυτοπροσδιορίζεται με γνώση και εκτιμήσεις για τις διάφορες δυνατότητές της, για τις ελλείψεις της και τους επηρεασμούς της μέσα στον κόσμο. Ανάλογα με τον τρόπο επηρεασμού της, καθορίζεται η διάθεσή της και η σκέψη, με την οποία αυτή στοχεύει να δράσει και να επιβεβαιωθεί. Γι' αυτό δεν υπάρχει θέληση και ψυχική διάθεση χωρίς αντιλήψεις, εννοήσεις και ευρύτερα πληροφορίες και *όλες οι δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου είναι παρατηρήσεις, εκτιμήσεις και σκέψεις*. Η αμέσως παραπάνω θέση, την οποία εξηγούμε συνοπτικά εδώ, για το **Σπινόζα** ήταν ένα αξίωμα (το τρίτο στο 2ο μέρος).

Ο Σπινόζα στην ηθική θεωρία του, αν και αβάσιμα, είχε προσεγγίσει απίστευτα στην πραγματική σχέση της εσωτερικότητας με τη διανοητικότητα και με την κοινή ουσία των πραγμάτων. Με τη σχέση αυτή εξήγησε ενιαία όλες τις άλλες εσωτερικές δυνατότητες της ζωής και ειδικότερα του ανθρώπινου εσωτερικού κόσμου. Δεν τις εξήγησε με αναιτιολόγητες «σκοτεινές» ιδιότητες ή με φανταστικές ουσίες, ούτε σα να υπήρχαν ανεξάρτητα από επηρεασμούς. Στοχάστηκε για την ύπαρξη της ζωής θεωρώντας την μέσα στην ίδια πραγματικότητα, όπως τα απλούστερα πράγματα. Διαθέσεις και δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου, οι οποίες ακόμα αποδίδονται, από ειδικούς και μη, σε αναιτιολόγητες ιδιότητες και θεωρούνται διαφορετικές ως προς την αρχή και την ουσία τους, για το Σπινόζα ήταν αξίωμα η διανοητική αρχή τους.

Προσέχοντας την ηθική θεωρία του από τη σκοπιά της θεωρίας για ένα πλήρες και σταθερό Σύμπαν το οποίο αναδημιουργείται σαν έμμεσο και εξωτερικό, διαπιστώνουμε ότι αυτός έχει ανακαλύψει και διατυπώσει με τέλεια ευστοχία πολλές βασικές κοσμολογικές θέσεις ιδιαίτερα για την ουσία και τις δυνατότητες του εσωτερικού κόσμου. Κάποτε θα πρέπει να τις συμπεριλάβουμε σε μια εξελιγμένη επιστημονική ηθικολογία και να τις υπολογίσουμε στις βασικές ηθικολογικές και κοσμολογικές συνέπειες.

Στο θεώρημα 11 του δεύτερου μέρους της ΗΘΙΚΗΣ και στα αμέσως επόμενα (12 και 13) γράφει με τους δικούς του όρους πως το είναι του εσωτερικού κόσμου (της ψυχής) είναι η έννοια και ότι αυτή αναλογεί στην υλι-

κή μορφή του εαυτού μας. Αλλά ο Σπινόζα δεν είχε εξηγήσει την ύπαρξη της ύλης και τη σχέση της με τη Συμπαντική μορφή και με την εσωτερικότητα. Με συνέπεια να μη θεωρεί ταυτόσημα τα πράγματα με τις έννοιες και να τα θεωρεί με κάποιον έμμεσο τρόπο ενωμένα και σε αντιστοιχία. (Βλέπε στο δεύτερο μέρος ορισμούς I και III, τα πρώτα δυο θεώρηματα, το έβδομο, το δεύτερο θεώρημα στο τρίτο μέρος, το σχόλιό του και στο τέλος του σχολίου μετά από το θεώρημα 59 του τρίτου μέρους).

Στο πόρισμα του θεώρηματος 11 γράφει ότι ο εσωτερικός κόσμος είναι μέρος της άπειρης διάνοιας του Θεού και ότι όσα αντιλαμβανόμαστε βρίσκονται εμμέσως στο Θεό σαν έννοιές του και αντιστρόφως, όταν αυτός εννοεί, τότε εμείς αντιλαμβανόμαστε ως ένα μέρος.

Στο πρώτο αξίωμα πριν από το θεώρημα 14, ότι όλοι οι τρόποι που επηρεάζεται ένα πράγμα από ένα άλλο, εξαρτώνται από την ποιότητα αυτού του πράγματος και ταυτόχρονα από εκείνο, το οποίο επιδρά. Ότι ένα και το ίδιο επηρεάζεται με διαφορετικούς τρόπους και αντιστρόφως διάφορα πράγματα επηρεάζονται με διαφορετικούς τρόπους από ένα και το ίδιο.

Στο θεώρημα 14, ότι είναι δυνατό ν' αντιλαμβανόμαστε τόσα πολλά πράγματα, όσο περισσότεροι είναι οι τρόποι, με τους οποίους είναι δυνατό να επηρεαστεί η υλική μορφή μας.

Στο 15, ότι η έννοια που αποτελεί ο ανθρώπινος εσωτερικός κόσμος είναι πολυσύνθετη.

Στο 16, ότι η έννοια ενός επηρεασμού της υλικής μορφής μας δείχνει στοιχεία από αυτήν την υλική μορφή και ταυτόχρονα από την ποιότητα του εξωτερικού πράγματος.

Στο 24, η έννοια για την υλική μορφή δεν περιέχει όλη τη γνώση των μερών της, γιατί τα μέρη της δεν είναι μέρη της, παρά μόνο όταν αλληλεπιδρούν με ορισμένους τρόπους (!). Σε αυτό το θεώρημα ο Σπινόζα πλησίασε πολύ στην έννοια της χρονικής εμμεσότητας, με την οποία δημιουργούνται (από υλικούς φορείς) τα πράγματα σαν εξωτερικά μέρη.

Στο 49, ότι η θέληση και η νόηση είναι ένα και το ίδιο πράγμα.

Στο 51 του τρίτου μέρους, ότι η διάθεση σε διάφορους ανθρώπους μπορεί να επηρεαστεί με διαφορετικούς τρόπους από ένα και το ίδιο πράγμα.

μα, όπως ενός ανθρώπου, και σε διαφορετικές στιγμές.

Στο 56, ότι υπάρχουν τόσα είδη χαράς, λύπης, επιθυμίας και παραλλαγές τους, όσα είναι τα είδη των πραγμάτων που μας επηρεάζουν.

Στο 57, ότι η διάθεση (ή ο επηρεασμός) ενός εσωτερικού κόσμου δεν είναι ποτέ ακριβώς η ίδια με αυτήν του όποιου άλλου (ανθρώπου και ζώου) όσο και η ποιότητα των εσωτερικών κόσμων τους. (Βλέπε και το σχόλιό του).

Η ευστοχία πολλών βασικών διαπιστώσεων του Σπινόζα δεν είναι τυχαία και δεν προϋποθέτει καμιά δυσύλληπτη βιολογική θεωρία. Όταν ο εσωτερικός κόσμος θεωρηθεί ταυτόσημος με τη συνολική υλική μορφή του (δηλ. ταυτόχρονα και σχετικά εξωτερικευμένος) ή σαν τέλεια αντιστοιχία του, τότε πολλές από τις γενικές σχέσεις και εξηγήσεις που διαπιστώνουμε στα εξωτερικά πράγματα μπορούν να «μεταφερθούν» στην εσωτερική ποιότητα. Τότε δεν χρειάζεται να του αποδίδονται αβάσιμα γνωρίσματα, τα οποία δεν μπορούν να υπάρχουν ούτε στην υλο-εξωτερική μορφή της πραγματικότητας.

ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από το φιλοσοφικό έργο "ΗΘΙΚΗ - Αποδεδειγμένη με γεωμετρική τάξη"
εκδόσεις Αναγνωστίδη)

Το κύριο φιλοσοφικό έργο "Ηθική" του Σπινόζα χωρίζεται σε πέντε μέρη με τους εξής τίτλους, κατά σειρά :

1-Περί Θεού, 2-Περί της φύσης και της αρχής της ψυχής, 3-Φύση και αρχή των παθών, 4-Περί των δυνάμεων των παθών και της δουλείας του ανθρώπου, 5-Η δύναμη της νόησης ή η ελευθερία του ανθρώπου.

" Με τον όρο Θεός εννοώ ένα απόλυτα άπειρο ον, δηλαδή μια υπόσταση που αποτελείται από μίαν απειρία κατηγορημάτων που το καθένα τους εκφράζει μίαν αιώνια και άπειρη ουσία" 13

" Ελεύτερο λέγεται το πράγμα που υπάρχει μόνον από την αναγκαιότητα της φύσης του και που προσδιορίζεται μόνο αφ' εαυτού του να ενεργήσει : αναγκαίο ή καλύτερα αναγκαστικό λέγεται εκείνο που για να υπάρχει και να παράγει κάποιο αποτέλεσμα μ' έναν σταθερό και προσδιορισμένο τρόπο, προσδιορίζεται από κάποιο άλλο πράγμα". 14

" Τα πράγματα που δεν έχουν τίποτα κοινό μεταξύ τους δεν μπορούν ούτε να κατανοηθούν μεταξύ τους' δηλαδή, η έννοια του ενός δεν περικλείνει την έννοια του άλλου". 14

" Για τα πράγματα που δεν έχουν τίποτα το κοινό μεταξύ τους, το ένα απ' αυτά δεν μπορεί να είναι αίτιο του άλλου" 15

" Δεν μπορούν να υπάρξουν στη φύση δυο ή περισσότερες υποστάσεις της ίδιας φύσης ή του ίδιου κατηγορήματος". 16

" ούτε στο θεό ούτε έξω απ' αυτόν δεν είναι δεδομένος κανένας λόγος ή αιτία που να αφαιρεί την ύπαρξή του και κατά συνέπεια ο Θεός υπάρχει αναγκαία". 22

" Για κάθε πράγμα πρέπει να υπάρχει μια αιτία ή κάποιος λόγος, γιατί υπάρχει ή γιατί δεν υπάρχει... Αυτός ο λόγος ή αιτία άλλωστε πρέπει να περιέχεται ή στη φύση του πράγματος ή έξω απ' αυτήν. Το λόγο, π.χ. ότι ένας τετράγωνος κύκλος δεν υπάρχει, τον φανερώνει η ίδια του η φύση, γιατί βεβαίως περιέχει μια αντίφαση... " 21-22

" Γιατί για τα πράγματα που προέρχονται από εξωτερικές αιτίες, είτε αποτελούνται από πολλά μέρη ή από μικρόν αριθμό, ό,τι έχουν από τελειότητα ή από πραγματικότητα το οφείλουν μόνο στην εξωτερική αιτία και έτσι η ύπαρξή τους προέρχεται από μόνην την τελειότητα αυτής της αιτίας και όχι από τη δική τους ". 23

" Κάθε τι που υπάρχει, υπάρχει μέσα στο Θεό και τίποτα δεν μπορεί ούτε να υπάρξει ούτε να νοηθεί χωρίς το Θεό". 26

" Από την αναγκαιότητα της θείας φύσης πρέπει να επακολουθούν αναγκαία με μια απειρία τρόπων μια απειρία πραγμάτων... " 30

" Ο Θεός δρα μόνον με τους νόμους της φύσης του και χωρίς να υπόκειται σε κανέναν καταναγκασμό". 30

"...Θεός δεν είναι μόνο η αιτία όπου αρχίζουν τα πράγματα να υπάρχουν' αλλά και εκείνη που χάρις σ' αυτήν εξακολουθούν να υπάρχουν..." 38

" Η βούληση δεν μπορεί να κληθεί ελεύθερη αιτία, αλλά μόνον αναγκαία αιτία ". 43

" Τώρα αν ένα πράγμα λέγεται τυχαίο, αυτό γίνεται εξ' αιτίας της ελαττωματικότητας της γνώσης μας ". 45

" οι άνθρωποι νομίζουν πως είναι ελεύθεροι, γιατί έχουν συνείδηση των θελημάτων τους και της όρεξής τους και ούτε σκέπτονται, ακόμα και στον ύπνο τους, τις αιτίες που τους κάνουν να ορέγονται και να επιθυμούν, γιατί δεν έχουν καμιά γνώση γι' αυτές". 50

" αν ο Θεός ενεργεί για έναν σκοπό, ορέγεται αναγκαία κάτι που το στερείται". 52

" Γνωρίζουν καλά πως η καταστροφή της άγνοιας, σημαίνει καταστροφή της ηλίθιας κατάπληξης, δηλαδή του μοναδικού μέσου της αποδεικτικής επιχειρηματολογίας των και της διασφάλισης της εξουσίας τους ". 54

" Με τις λέξεις πραγματικότητα και τελειότητα εννοώ το ίδιο πράγμα". 58

" Οι κοινοί άνθρωποι, με τον όρο δύναμη του Θεού εννοούν την ελεύθερη βούληση και την εξουσία που επεκτείνεται σε όλα όσα υπάρχουν και γι' αυτόν τον λόγο όλα τα πράγματα θεωρούνται κοινώς ως τυχαία". 60

" Το αντικείμενο της ιδέας που αποτελεί την ανθρώπινη ψυχή είναι το Σώμα... 65

" Το ανθρώπινο σώμα υπάρχει σύμφωνα με το αίσθημα που έχουμε γι' αυτό" . 70

" Η ιδέα οποιασδήποτε τροποποίησης που πάσχει το ανθρώπινο σώμα από τα εξωτερικά σώματα, πρέπει να περιέχει την φύση του ανθρώπινου σώματος και ταυτόχρονα την φύση του εξωτερικού σώματος". 77

" οι ιδέες που έχουμε για τα εξωτερικά σώματα δείχνουν μάλλον την κατάσταση του δικού μας σώματος παρά την φύση των εξωτερικών σωμάτων".

" ... η ανθρώπινη ψυχή, κάθε φορά που αντιλαμβάνεται τα πράγματα σύμφωνα με την κοινή τάξη της φύσης, δεν έχει αυτοτελή γνώση ούτε για τον εαυτό της, ούτε για το σώμα της, ούτε για τα εξωτερικά σώματα, αλλά μονάχα μια συγκεχυμένη και ακρωτηριασμένη γνώση". 88

" Η διάρκεια του σώματός μας δεν εξαρτιέται από την ουσία του ... προσδιορίζεται για να υπάρχει και να παράγει τα αποτελέσματα ξεκινώντας από αίτια τέτοια που κι αυτά έχουν προσδιοριστεί από άλλα για να υπάρχουν και να παράγουν αποτελέσματα σε ορισμένες και καθορισμένες συνθήκες' και αυτές έχουν προσδιοριστεί από άλλες, και έτσι επ' άπειρον. Η διάρκεια λοιπόν του σώματος εξαρτάται από την κοινή τάξη της φύσης και από την ιδιοσυστασία των πραγμάτων". 88-89

" πράγματι, κάθε ιδιαίτερο πράγμα, όπως και το ανθρώπινο σώμα, πρέπει να προσδιορίζεται από ένα άλλο ιδιαίτερο πράγμα στο να υπάρχει και να παράγει αποτελέσματα κατά τρόπο βέβαιο και καθορισμένο' και αυτό το άλλο, με τη σειρά του, προσδιορίζεται από ένα άλλο, και ούτω καθ' εξής επ' άπειρον". 89

" γιατί άλλο πράγμα είναι το να αγνοεί κανείς και άλλο να βρίσκεται σε πλάνη". 91

" οι άνθρωποι απατώνται στο ότι θεωρούν τους εαυτούς τους ελεύθερους και αυτή η γνώμη συνίσταται μόνο στο γεγονός πως έχουν συνείδηση των πράξεών τους και αγνοούν τις αιτίες που τους προσδιορίζουν". 91

" όσο για κείνους που έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες και πλάθουν έδρες και σκηνώματα της ψυχής, αυτά συνήθως προκαλούν το γέλιο ή την αηδία". 91

" Έτσι μαθαίνουμε καθαρά πόσο απομακρύνονται από την αληθινή εκτίμηση της αρετής εκείνοι, που, εξ' αιτίας της αρετής τους και των καλών τους πράξεων, περιμένουν την υπέρτατη ανταμοιβή από το Θεό, όπως και για την πιο σκληρή υπηρετήση ωσάν η ίδια η αρετή και η υπηρετήση του Θεού να μην ήταν η ευδαιμονία και η υπέρτατη ελευθερία". 111

" Πραγματικά, θα έλεγε κανείς πως νοούν τον άνθρωπο μέσα στη φύση ως κράτος εν κράτει. Πιστεύουν, πράγματι, πως ο άνθρωπος διαταράζει μάλλον την φυσική τάξη παρά πως την ακολουθεί, πως εξουσιάζει απόλυτα τις πράξεις του και πως προσδιορίζεται μόνο από τον εαυτό του. Αναζητούν λοιπόν την

αιτία της ανθρώπινης αδυναμίας και αστάθειας, όχι στην κοινή δύναμη της φύσης, αλλά δεν ξέρω σε ποιο ελάττωμα της ανθρώπινης φύσης (...) Δεν συμβαίνει τίποτα στη Φύση που να μπορεί να αποδοθεί σε ένα ελάττωμα που υπάρχει μέσα της ". 113-114

" Ονομάζω αυτοτελή αιτία εκείνη που μπορούμε να αντιληφθούμε καθαρά και συγκεκριμένα το αποτέλεσμα της απ' αυτήν και μόνο ". 115

" Εκείνοι λοιπόν που νομίζουν πως μιλούν, ή πως σωπαίνουν, ή πως κάνουν μια οποιαδήποτε πράξη, από μια ελεύθερη απόφαση της ψυχής, ονειρεύονται με ανοικτά τα μάτια " 120

" Οι πράξεις της ψυχής προέρχονται μόνο από τις αυτοτελείς ιδέες' τα πάθη εξαρτώνται μόνο από τις ατελείς ιδέες " 121

" Η ουσία της ψυχής αποτελείται από αυτοτελείς και ατελείς ιδέες " 123

" Με χαρά, λοιπόν, θα εννοώ στο εξής, ένα συναίσθημα όπου η ιδέα μεταβαίνει σε μια μεγαλύτερη τελειότητα και με λύπη, ένα συναίσθημα όπου μεταβαίνει σε μια μικρότερη τελειότητα " 125

* Τα αποσπάσματα έχουν επιλεγεί και δακτυλογραφηθεί από τον Κ. Γ. Νικολουδάκη